

הסכם חֲדִיבִיָּה וְכִיבוּשׁ חִיבֵר הַיְהוּדִית

מיכאל לקר

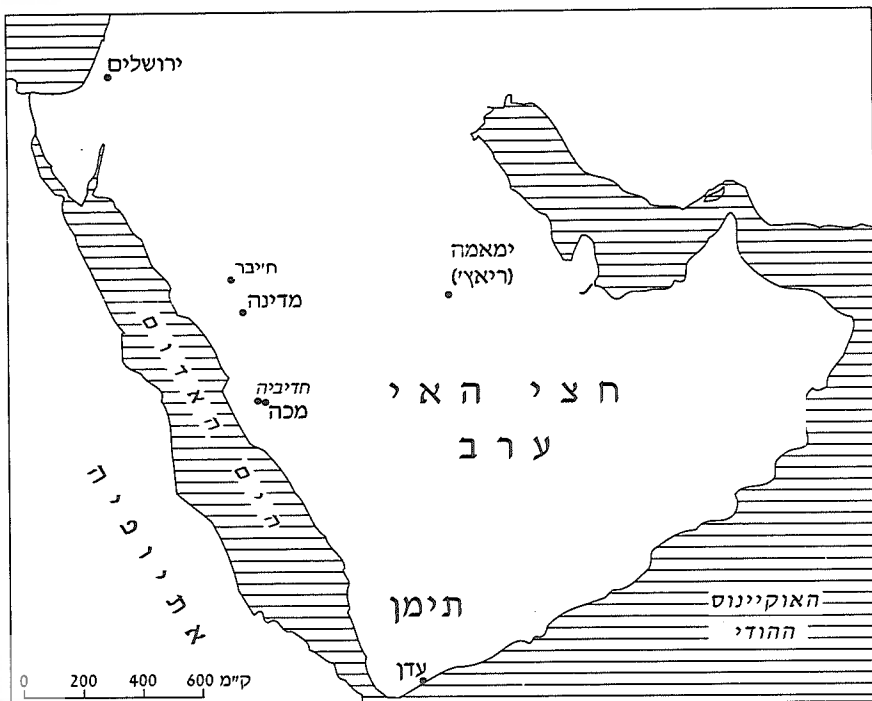
א.

מאמר קצר זה עוסק בהסכם חדיביה, שנחתם בין הנביא מוחמד לבין שבט קריש בשנת 628. המקורות האסלאמיים, המדווחים על ההסכם, אינם מסייעים לנו בדרך כלל להבין את משמעותו לאשורה. רק מומחה הלכה בשם אַלְטְרַחְסִי, שחי במאה האחת עשרה, מצביע, בשני חיבורים נפרדים, על הריווח העיקרי של מוחמד בחדיביה, כלומר ביטול ברית ההגנה בין שבט קריש לבין תושביה היהודים של חיבר. ביטול הברית היה תוצאה מיידית של סעיף אי ההתקפה, הכלול בהסכם חדיביה. זמן קצר לאחר חתימת ההסכם עלה מוחמד על חיבר וכבשה.

חוקרי האסלאם הקדום אינם נתפסים עוד כמי שלומדים נושא המרוחק מחיי היום-יום. אדרבא, עליית קרנו של האסלאם והשפעתו הגוברת בחיים המדיניים מעניקות משקל-יותר לעבודתם ולממצאיהם. דומה, שללא ידיעה מעמיקה של דת האסלאם ותרבותו, כזו הנרכשת מתוך עיון בטקסטים הערביים הקדומים, אי אפשר עוד לרדת לעומקו של מאמר מערכת בעיתון יומי, שיוצא לאור בארץ אסלאמית. העימות בין היהודים לבין מוחמד, שמתואר בפירוט רב בכיאוגרפיה שלו, הטביע רושם גדול על בני זמנו והוא מוסיף לחיות בתודעה המוסלמית עד עצם ימינו אלה. מוסלמי, הקורא את הביאוגרפיה של מוחמד, נתקל בדרך כלל ביהודים, העוינים את נביא האסלאם, אף שפה ושם נזכרים יהודים בודדים, שמילאו תפקיד חיובי מנקודת הראות האסלאמית. הספרות האסלאמית, שמבקשת כמובן להצדיק את פעולות מוחמד נגד היהודים, אינה נוהגת בהם בכפפות של משי.

היהודים והיהדות תופסים מקום רב בספרות האסלאמית הקדומה. הדבר נובע בעיקר מן הנסיבות ההיסטוריות המיוחדות של עליית האסלאם. בעיר אלמדינה (שהיתה, למעשה, אגד של כפרים ולא עיר ממש) פעל הנביא במשך עשר השנים האחרונות לחייו ובה גיבש את נאמניו כעדה מדינית. באלמדינה הוא קיבל במתנה, רכש וכבש אחוזות חקלאיות, חימש יחידות של בדואים והשליט את האסלאם כבר בחייו על איזורים נרחבים בערב.

לפני האסלאם נקראה אלמדינה 'ית'רב', על שם כפר קדום בחלקה הצפוני-מערבי. היישוב היהודי באלמדינה היה גדול, עשיר ורב השפעה. כן התגוררו בה ערבים רבים.

חצי האי ערב בימי מוחמד

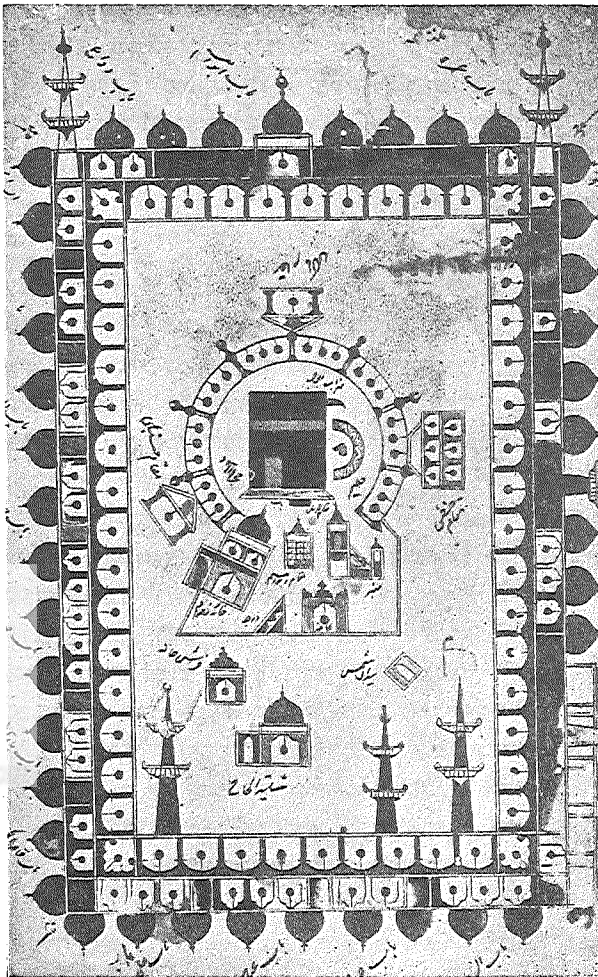
בין הערבים ובין היהודים ניתן להבחין בשתי קבוצות אוכלוסייה, שנבדלו זו מזו מבחינת זמן הגעתן. היישוב הערבי הוותיק יותר כלל בעיקר קבוצות משבט קצ'אעה, שישבו באלמדינה מקדמת דנא. חלקן, אם לא רובן, התגיירו במרוצת השנים. היישוב הערבי הצעיר יותר כלל את שבטי אוס וח'ז'רג', שנקראו לימים 'אנצאר'. הללו הגיעו מתימן לאלמדינה מספר דורות לפני התקופה האסלאמית. היישוב היהודי הוותיק יותר כלל את כל תושביה היהודים של אלמדינה להוציא את שני השבטים הגדולים ביותר, נצ'יר וק'ר'יט'יה, שהגיעו סמוך יותר לתקופה האסלאמית. קשה לדעת מה היה היחס המספרי בין הערבים ליהודים באלמדינה ערב האסלאם. מכל מקום, ערב האסלאם היו היהודים, ובייחוד שני השבטים הגדולים, הגורם הצבאי החזק ביותר באלמדינה. המסורת ההיסטורית מתארת אותם כבעלי הנשק והמבצרים ומסבירה, שמוחמד קבע תחילה את כיוון התפילה לירושלים, כדי למשוך את תושביה היהודים של אלמדינה אל האסלאם.

ידיעותינו על יהודי אלמדינה שאובות ממקורות ערביים, בראש ובראשונה מן החיבורים, העוסקים בתולדות הנביא מוחמד. למעשה חיבורים אלה אינם אלא אסופות של ידיעות על חיי מוחמד, שמסודרות באופן כרונולוגי. ברם, הרבה ידיעות כלולות בפרקים על תולדותיו, המשובצים בחיבורים היסטוריים כלליים על תולדות

האסלאם וידיעות רבות עוד יותר פזורות בין דפי הספרות האסלאמית, שהיקפה עצום. המדובר, בין היתר, בפרשנות הקוראן, בקבצי שירה של משוררים מזמן מוחמד, בספרות יפה ובחיבורי הלכה (מעין זה, שמצוטט בהמשך מאמר זה). המחקר ההיסטורי על חיי מוחמד עומד סמוך למדי לנקודת ההתחלה, משום שבעיות מיתודולוגיות כבדות משקל, הנוגעות לפרשנות הספרות האסלאמית הקדומה, עדיין שנויות במחלוקת ומשום שהיקף הספרות האסלאמית עושה את מלאכת איסוף המקורות בכל נושא שהוא למפעל מייגע וממושך. בהקשר זה חובה להדגיש, שכל מה שנאמר כאן על מוחמד ועל 'הפרק היהודי' בביאוגרפיה שלו הינו בעל תוקף זמני. אמנם דברים אלה כוחם יפה כמעט בכל נושא מדעי, אבל בתחום האסלאם יש להדגישם ביתר שאת. הסיבה לכך היא שבעשורים האחרונים, ובייחוד בעשור האחרון, הועמדו לרשות החוקרים ספרים רבים, שקודם לכן היו זמינים בצורת כתבי יד בלבד, או שעצם קיומם לא היה ידוע כלל קודם לפירסומם. דוגמה לסוג הראשון של ספרים היא הספר עצום הממדים על תולדות העיר דמשק וחכמיה מאת אבן עסאכר, שהופיע במהדורת פקסימיליה. הספר אוצר בין דפיו שפע אוצרות גנוזים של ספרות אסלאמית אבודה. דוגמה לסוג השני היא הספר על תולדות אלמדינה מאת עמר בן שבה בן המאה התשיעית, שפורסם לראשונה לפני עשרים שנה. יתר על כן עובדת השתמרותו בספרייה פרטית באלמדינה היתה ידועה רק למתי-מעט. מקורות ראשוניים אלה יפרנסו את המחקר המדעי במשך שנים רבות. בד בבד עם מסקנות מיתודולוגיות על 'המותר והאסור' במחקר ההיסטורי של האסלאם יתפתח בדורנו הידע על יהודי ערב, ובייחוד על אלה מהם, שאיתרע מזלם ונמצאו בצפון ערב בתקופת ראשית האסלאם. מאחר שרק מעטים מהם בחרו להתאסלם, העימות בין רובם לבין מוחמד היה בלתי נמנע.

ב.

האירוע המכריע, שהוליד את הנביא מוחמד לאלמדינה ולמגע עם היישוב היהודי הגדול שבה היתה ההגירה (בערבית הַגְ'רָה), שציננה את התחלת ספירת השנים האסלאמית. קדמו להגירה מגעים עם ערביי אלמדינה, האנצאר, שהוליכו להסכם המפורסם של אלעקבה ('מעלה ההר', מזרחית למכה). ההסכם הבטיח למוחמד חסות ואפשרות להפיץ את הדת החדשה ללא הפרעה. במחקר מקובלת ההנחה, שכבר בפגישת אלעקבה עלתה לדיון שאלת היחסים עם היהודים באלמדינה. אבל הנתה זאת מבוססת על טעות בטקסט: המקורות אינם גורסים כלל, שהשאלה היהודית היתה על הפרק באלעקבה. לעומת זאת ההנחה, שעצם קיומו של היישוב היהודי באלמדינה סלל את הדרך עבור הדת החדשה של מוחמד, נראית מבוססת, וזאת גם אם מביאים בחשבון, שהפולחן האילי היה נפוץ מאד באלמדינה ערב האסלאם.

בנין הכעבה במכה
והמסגד שמסביבו

(עניין האלילים התברר רק לאחרונה). שכן נראה, שהערכים בני אוס וח'זרג', שייצגו את בני שבטם במשא ומתן עם מוחמד והיו בבחינת 'ההולכים לפני המחנה', היו בעלי רמה תרבותית גבוהה יותר משאר תושביה הערבים של אלמדינה. הנחה נוספת שהתבררה כמוטעית היא שהנסיבות שבהן עזב מוחמד את מכה אינן אלה המתוארות ברוב הביוגרפיות שלו. כותבי הביוגרפיות הידועות בחרו בגירסה האגדית והמרטירולוגית של תיאור האירועים שקדמו להגירתו. הסיבה לכך ברורה מאליה: הסיפור על הסכנה הפיזית, שנשקפה למוחמד, ועל התלאות שפקדו אותו בבריחתו, כביכול, הוא בעל ערך אומנותי ודידקטי רב יותר בהשוואה לסיפור האלטרנטיבי, שהדיו נשתמרו בשולי הספרות האסלאמית. בזה האחרון אין כלל בריחה, אלא יציאה מסודרת ומוסכמת של הנביא וחבריו ממכה.

בפיסקאות האחרונות נזכרו שלושה עניינים חשובים מתולדות חייו של נביא האסלאם: שאלת העיסוק ביהודים בפגישת אלעקבה, עבודת האלילים באלמדינה ערב האסלאם ונסיונות ההגירה של מוחמד. שלושתם מדגימים בצורה קולעת, באיזו מידה יכולים טקסטים חדשים, שהתגלו זה לא מכבר, לשנות השקפות ותיקות על תולדות מוחמד וראשית האסלאם.

ג.

עם הגיעו לאלמדינה כרת מוחמד חווי אי־ההתקפה עם השבטים היהודיים, או מכל מקום עם העיקריים שבהם. החוים, שנכרתו עם כל שבט בנפרד, הבטיחו רגיעה בתקופה הראשונה שלאחר ההגירה. עם הערבים של אלמדינה ועם כמה קבוצות יהודיות קטנות כרת מוחמד את 'חוזה האומה' המפורסם, שמשקף מערכת יחסים מחייבת יותר בהשוואה לחווי אי־ההתקפה. השבטים היהודיים הראשיים, נצייר וקריטה, לא היו צד ב'חוזה האומה'.

השבט היהודי הראשון שהותקף על ידי מוחמד היה בני קַיִנְקָאע. הללו גרו סמוך לאיזור, שבו היה עיקר פעילותו של מוחמד (במילים אחרות, 'הבסיס הטריטוריאלי' שלו). בניגוד לנצייר וקריטה היו בני קינקהע בעלי ברית של שבט ח'זרג' ולא של שבט אוס. כמו שאר שבטי אלמדינה, יהודים כערבים, נשענו בני קינקהע להגנתם לא רק על ביצוריהם, כי אם גם על ברית הגנה עם אחד מפלגי ח'זרג'. בעצם גורלם הוכרע כבר לפני התחלת המצור עליהם, משום שחלק מבעלי בריתם מן הח'זרג' נטשו אותם ועברו לצדו של מוחמד. בצאתם לגלות השאירו בני קינקהע למוסלמים, לצד מטעים ומבצרים, גם את השוק המרכזי של אלמדינה, הוא השוק של קינקהע.¹

הבאים בתור היו בני אלפטיון (או ת'עלבה בן אלפטיון), שהוגלו מאלמדינה ללא קרב בשנה השלישית להגירה והלכו לסוריה (או לארץ ישראל). הידיעה הנדירה על הגלייתם של בני אלפטיון נשתמרה בחיבור, שאיננו עוסק דווקא בתולדות מוחמד,² עובדה שיש בה כדי להדגים היטב את פיזורן הרב של הידיעות, הנחוצות לחוקר, ברחבי הספרות האסלאמית. אחריהם בא תורם של בני השבטים הגדולים, נצייר וקריטה. סיפור מלחמתם של שבטים אלו בנביא הטביע רושם גדול על בני התקופה הזו והיא ורק טבעי הוא, שהסיפור תועד בתיאורים מפורטים להפליא בביאוגרפיות של מוחמד, כמו גם בפרשנות הקוראן ובחיבורים רבים אחרים. ואכן הניצחון במאבק נגד יהודי אלמדינה היה עבור מוחמד בבחינת הישג צבאי מכריע, שהעביר לרשותו רכוש גדול, כלי נשק רבים ואדמות חקלאיות משובחות.

לאחר שמוחמד נלחם בזה אחר זה בשבטים היהודיים העיקריים ויכול להם, הוא הכניע את נאת המידבר היהודית ח'יבר שמצפון לאלמדינה.

פירוט ההפניות הביבליוגרפיות — בסוף המאמר.

1 השוה קיסטר, שוק.

2 אבן חביב, אלמחבר, מהד' ליכטנשטר, עמ' 112.

ד.

זכה כותב שורות אלה ופרק מתוך עבודת הדוקטור שלו קיבל מימד אקטואלי הודות להתבטאות מעניינת של מנהיג פוליטי. התייחסותו הפומבית של יאסר ערפאת להסכם חדיביה מצדיקה דיון מחודש בפרשה, כפי שהיא משתקפת בטקסטים האסלאמיים הקדומים.³

בתולדות עשר השנים האחרונות לחיי מוחמד שזורים שני המאבקים העיקריים, שניהל במהלכן, המאבק נגד היהודים והמאבק נגד בני שבטו, שבט קריש, שישב במכה. כפי שנראה מייד, הסכם חדיביה הוא פרשת דרכים חשובה בשני המאבקים גם יחד.

בחודש ד'ו אלקעדה של שנת שש לספירה המוסלמית (מרץ-אפריל 628) יצא מוחמד בראש צבא גדול לכיוון מכה. הוא לא נכנס אל השטח הקדוש (בערבית: אלאחרם), שמקיף את מכה מכל צדדיה, אלא חנה במקום קטן ושמו חדיביה (עיין במפה) בגבולו המערבי של השטח הקדוש. כיום נקרא המקום אלשמ'סי (בערבית, במשקל הקטנה). המרחק בין חדיביה לבין גבול השטח הקדוש הוא כקילומטר וחצי ובינה לבין הכעבה כעשרים וחמישה קילומטרים. מעט לפני חדיביה מכיוון ג'דה ניצבת עכשיו תחנת ביקורת של המשטרה, שנועדה למנוע ממי שאינם מוסלמים את הכניסה לשטח הקדוש של מכה.⁴

לאחר שחנה עם צבאו בחדיביה, ניהל מוחמד, תוך הפעלת איום צבאי על מכה, משא ומתן ממושך עם בני שבט קריש, שבסופו נחתם ההסכם, שבו אנו עוסקים כאן. תיאור המשא ומתן, שנערך בחדיביה, מציג את מוחמד כפשרן ופרגמטיסט. הוא נענה אז לדרישת עובדי האלילים, שמן החוזה תימחקנה נוסחאות אסלאמיות מובהקות. הם דרשו להמיר את הנוסחה האסלאמית *بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ* ('בשם אלוהים הרחמן והרחום') בנוסחה הערבית העתיקה *بِاسْمِكَ اللَّهُمَّ* ('בשמך, הוי אלוהים') ולהמיר את הביטוי *محمد رسول الله* ('מוחמד שליח האל') ב'מוחמד בן עבדאללה'. הוא הסכים להחזיר למכה כל אדם מקריש, שיבוא אליו בלי רשות האפוטרופוס שלו (בערבית: *נלי*), לאחר שהתאסלם, או כשהוא מתעתד להתאסלם. יתר על כן, בניגוד למקובל בחוטים, סעיף הסגרה זה היה חד-צדדי ולא הדדי.

מה קיבל מוחמד בתמורה? היו חוקרים שגרסו, שמוחמד הפיק תועלת מכך, שבני קריש הכירו בו כצד בעל זכויות שוות. חוקר אחד הציע, שמוחמד הפיק תועלת מן הרשות לקיים את העלייה לרגל (המדובר בעמרה, כלומר עלייה לרגל שלא בזמן המיועד לכך) בשנה שלאחר חתימת ההסכם. אך בכל זאת אין די, משום שוויתוריו של מוחמד היו מרחיקי לכת באמת.

3 פה ושם עידכנתי כאן את דברי ב: לקר, פעולתו, עמ' 53-60, ו: לקר, חדיביה, עמ' 1-5.

4 עיין אלפאכה, מכה, ה', עמ' 70, הערה.

בשני חיבורי הלכה מאת אלסרח'סי אנו מוצאים שתי פסקאות חשובות, שחוקר מוסלמי בשם מוחמד חמידוללה רמז להן כבר לפני שנים רבות (בספר, שהמהדורה הראשונה שלו הופיעה בחידראבאד ב־1941). בפסקה החשובה יותר אנו מוצאים התייחסות לווייתור קְרָשִׁי חשוב, שהצדיק את פשרנותו המופלגת של מוחמד.⁵ הפסקה מופיעה בפירוש, שכתב אלסרח'סי (מת ב־483/1090), על ספרו של חכם ההלכה הקדום אלשיבאני (מת ב־189/804), 'כתאב אלְסִיר אלְפִיר'. הטקסט של אלשיבאני, שמבואר ע"י אלסרח'סי, נוגע לצבא מוסלמי, החוצה עיר של 'אהל אחרב', כלומר עיר, שתושביה מצויים במצב מלחמה עם המוסלמים. המוסלמים אינם חזקים דיים לגבור על תושבי העיר הזאת וברצונם לעבור בשיטחה, כדי להגיע לאויבים אחרים ולהילחם בהם. לפיכך תושבי העיר דורשים מן המוסלמים, שלא יעברו בנתיב מסוים ותמורת זאת הם מתחייבים, שלא יהרגו ולא ישבו איש מהמוסלמים. לדעת אלשיבאני, אם יש בכך ברכה (בערבית: ח'יר) עבור המוסלמים, אין כל פסול בהתחייבות כזאת ובבחירת נתיב אחר, ואפילו הוא ארוך ומפרך יותר. לדברים אלו מוסיף אלסרח'סי, כשלוש מאות שנה מאוחר יותר, את ההערות המאלפות הבאות. שיש בהן משום גילוי חשוב מאד על תולדות הנביא מוחמד ומאבקו ביהודי ערב:

שכן אין הם [כלומר המוסלמים] יכולים להיות בטוחים, ש[תושבי העיר] לא ילכו אחריהם ולא יהרגו איש או שניים מאלה, שנמצאים במאסף של הצבא והסכם אי־הלוחמה הזה (בערבית: מואדעה) מבטיח אותם מפני כך. והרי שליח האלוהים הסכים ב[מסגרת] הסכם אי הלוחמה ביום חדיביה לתנאים חמורים יותר: אנשי מכה היתנו עימו, שיחזיר להם [כלומר, יסגיר לדיהם] כל אחד מהם, שיבוא [אל הנביא] כמוסלמי והוא קיים עבורם את התנאי הזה, עד אשר בוטל. זאת משום שהיתה בכך תועלת (בערבית: נט'ר) עבור המוסלמים⁶ בגלל ההסכם [או הקנונייה, בערבית: מְאֻטְאָה] בין תושבי מכה ותושבי ח'יבר. [בהסכם בין מכה וח'יבר נקבע], שאם שליח אלה יפנה אל אחד הצדדים [כדי לתקוף אותו]. הצד האחר יתקוף את אלמדינה. הנביא כרת הסכם אי־לוחמה עם תושבי מכה, כדי שיהיה בטוח מרע מאגפם, כאשר יפנה [לתקוף את] ח'יבר. אנו למדים איפוא, שאין כל פסול בהסכמה לתנאי כזה, אם יש בו תועלת עבור המוסלמים.⁷

5 עיין חמידוללה, מסלם, עמ' 270.

6 ואולי יש להבין כאן: משום שהיה זה מתוך דאגה לשלום המוסלמים.

7 או: אם קיבר נעשה מתוך דאגה לשלום המוסלמים. אלסרח'סי, שרח אלסיר, א', 298. הטקסט הערבי מצוטט בסוף המאמר.

לא ברור ממי קיבל אלסרח'סי ידיעה זאת והיא לא נמצאה לפי שעה בשום מקור אחר. מכל מקום, מקופלת בה עדות היסטורית חשובה. כידוע, זמן קצר לאחר חתימת הסכם חדיביה תקף מוחמד את ח'יבר היהודית והכניע אותה. ההסכם בין מכה לבין ח'יבר לא היה בבחינת ברית צבאית רגילה. בדרך כלל מתחייב כל צד בכרית צבאית לחוש לעזרת הצד המותקף בטריטוריה של האחרון. ואילו במקרה שלפנינו נגזרו תנאי ההסכם בין מכה וח'יבר מן המצב הגיאוגרפי: מאחר שאלמדינה, שבה ישב מוחמד, ממוקמת בין מכה לבין ח'יבר (עיין במפה), התחייב כל אחד מהצדדים לתקוף את אלמדינה (ואח"כ למהר לעזרת הצד המותקף). הנביא הבטיח אפוא את אגפו מפני התקפה מצד בני שבט קְרִישׁ בסעיף הראשון של חוזה חדיביה. היה זה סעיף אי-לוחמה לתקופה מסוימת (על אורכה יש גירסאות שונות), שבמהלכה לא יתנכלו הצדדים זה לזה. סעיף זה ביטל למעשה את הסכם ההגנה בין שבט קְרִישׁ לבין ח'יבר, שהיה מכוון נגד מוחמד. הפיסקה השנייה של אלסרח'סי נמצאת בחיבור אחר שלו. הוא מתייחס בה להסכם ההגנה בין מכה לבין ח'יבר כאל עניין מפורסם.⁸ הוא דן כאן בשאלה, כיצד יש לנהוג, כאשר האויב מבקש לכרות הסכם אי-לוחמה למשך כמה שנים, מבלי להציע תמורה כלשהי. על המנהיג לעיין בדבר, קובע אלסרח'סי, ואם ימצא שהוא טוב עבור המוסלמים, אם בגלל עוצמת האויב או מסיבה אחרת, יעשה זאת. אלסרח'סי מביא שתי אסמכתות. האחת היא הפסוק הקוראני המפורסם *وَإِنْ جَاءُوا لِّلسَّلَامِ فَآجِزْ لَهُمْ* (ואם יטו לשלום, נטה אליך) (קראן 8 [אַלְאֲנְבַאל] / 61). השנייה נוגעת לענייננו:

ומשום ששליח אללה, תפילת אללה עליו ושלומו, עשה הסכם עם תושבי מכה בשנת חדיביה, שבו השעה את המלחמה בינו לביןם למשך עשר שנים. היה בזה משום תועלת (נְטִיר) עבור המוסלמים,⁹ בגלל הסכם (או קנונייה) שהיה בין תושבי מכה ותושבי ח'יבר, והוא ידוע.¹⁰

1.

מן האמור לעיל עולה, אפוא, שהידיעה על משמעותו האמיתית של הסכם חדיביה נשתמרה דווקא בחיבורי הלכה ולא במקורות שהיינו מצפים למוצאה בהם, כלומר חיבורים היסטוריים כגון הביאוגרפיות של הנביא. מכאן נובעות שלוש אבחנות. האבחנה הראשונה נוגעת לאופיין של הביאוגרפיות של מוחמד. מדוע ידיעה חשובה זאת, שמסבירה היטב את הרקע לוותרנותו של מוחמד במהלך המשא ומתן

8 אלסרח'סי, אלמבסוט, י', עמ' 86.

9 או: הדבר היה מתוך דאגה לשלום המוסלמים.

10 *ولأن رسول الله صلى الله عليه وسلم صالح أهل مكة عام الحديبية على أن يضع الحرب بينه وبينهم عشر سنين فكان ذلك نظراً للمسلمين لمواطأة كانت بين أهل مكة وأهل خيبر وهي معروفة.*

בחדיביה, היא כה נדירה? ייתכן, שיד המקרה בדבר. אבל נראה יותר, שהפרגמטיזם של מוחמד, המשתקף בדיעה, נראה בעייתי בעיני רוב המלומדים המוסלמים, שעסקו בתולדות חייו של מוחמד. במילים אחרות, נראה, שפעלה פה צנזורה עצמית לגבי מה שראוי ומה שאינו ראוי להיזכר בספר תולדות נביא האסלאם.

האבחנה השנייה נוגעת לשלמות התמונה ההיסטורית שיש לנו ביחס לחיי מוחמד. מסתבר, שהמחקרים המודרניים שנכתבו על תולדות מוחמד לקויים, בגלל הסתמכותם הבלעדית כמעט על הביאוגרפיות האסלאמיות שלו. מחוץ לביאוגרפיות אלה יש ידיעות יקרות ערך, ששופכות אור על עניינים מרכזיים בחייו.

האבחנה השלישית היא אולי החשובה ביותר בהקשר האקטואלי של מאמר זה. תחת האיום הצבאי של הבדואים, שסרו למרות מוחמד, הסכימו בני שבט קריש בחדיביה להקריב את בעלי בריתם היהודים בחיבר. והנה בתקופה האחרונה עלה הסכם חדיביה לכותרות פעמיים. בסוף שנות השבעים הצדיקו חכמי הלכה 'מטעם', שפעלו בשירות המשטר המצרי, את חוזה השלום בין ישראל לבין מצרים תוך הסתמכות על הסכם חדיביה. ולאחרונה עשה יאסר ערפאת שימוש דומה בחוזה זה. האם חכמי ההלכה המצרים וערפאת רמזו לכך, שהסכם חדיביה סלל את הדרך לכיבוש חיבר היהודית? אינני יודע.

נספח

הטקסט הערבי מתוך שרח אלסיר של אלסרח'סי המובא בעמ' 12 לעיל

لَا يَتَّبِعُونَ أَن يَتَّبِعُوهُمْ فَيَقْتُلُوا الْوَاحِدَ وَالْآخَرِينَ يَمَنُّ فِي أَخْرِيَاتِ الصَّكْرِ وَهَذِهِ
 الْمَوَادَعَةُ تَوَمَّتْهُم مِّنْ ذَلِكَ وَقَدْ قِيلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى فِي الْمَوَادَعَةِ يَوْمَ الْحُدَيْبِيَّةِ مِّنْ
 الشَّرْطِ مَا هُوَ أَعْظَمُ مِنْ هَذَا فَإِنَّ أَهْلَ مَكَّةَ شَرَطُوا عَلَيْهِ أَن يَرُدَّ عَلَيْهِمْ كُلَّ مَنْ أَتَى مُسْلِمًا
 مِنْهُمْ (sic) وَوَقَى لَهُمْ بِهَذَا الشَّرْطِ إِلَى أَنْ ائْتَمَّحَ لِأَنَّهُ كَانَ فِيهِ نَظَرٌ لِلْمُسْلِمِينَ لِمَا كَانَ بَيْنَ
 أَهْلِ مَكَّةَ وَأَهْلِ حَيْبَرَ مِنَ الْمَوَادَعَةِ عَلَى أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى إِذَا تَوَجَّهَ إِلَى أَحَدِ الْقَرِيْقَيْنِ
 أَغَارَ الْقَرِيْقُ الْآخَرَ عَلَى الْمَدِينَةِ فَوَادَعَ أَهْلَ مَكَّةَ حَتَّى يَأْمَنَ مِنْ جَانِبِهِمْ إِذَا تَوَجَّهَ إِلَى
 حَيْبَرَ فَفَرَفَتْنَا أَنَّ مِثْلَ هَذَا الشَّرْطِ لَا بَأْسَ بِقَبُولِهِ إِذَا كَانَ فِيهِ نَظَرٌ لِلْمُسْلِمِينَ .

הפניות ביבליוגרפיות

- אלסרח'סי, אלמבסוט מחמד בן אחמד אלסרח'סי, אלמבסוט, קהיר 1906.
 אלסרח'סי, שרח כתאב אלסיר אלכביר למחמד בן אלחסן אלשיבאני, א', מהד' צלאח אלסיר אלדין אלמנג'ד, קהיר 1958.
 אלפאכה, מכה מחמד בן אסחאק אלפאכהי, אח'באר מכה, מהד' עבד אלמלך בן עבדאללה בן דהיש, מכה 1988-1986.
 חמידוללה, מסלם M. Ḥamīdullāh, *The Muslim Conduct of State*, 7th edition, Paris 1397/1977, reprint Lahore 1987.
 לקר, חדיביה M. Lecker, 'The Ḥudaybiyya-treaty and the Expedition against Khaybar', *Jerusalem Studies in Arabic and Islam* 5 (1984), pp. 1-11.
 לקר, פעולתו מ' לקר, על פעולתו של הנביא מחמד בעיר מדינה, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, ירושלים 1982.
 קיסטר, שוק M.J. Kister, 'The Market of the Prophet', *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 8 (1965), 272-276.

